

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

**FAKULTA PEDAGOGICKÁ
KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY**

ZMĚNY V SOUČASNÉM ŽELEZNIČÁŘSKÉM SOCIOLEKTU

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Karolína Hůrková

Učitelství pro 2. stupeň ZŠ, obor Čj-Psy

Vedoucí práce: doc. PaedDr. Helena Chýlová, Ph.D.

Plzeň 2020

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

V Plzni, 1.7.2020

.....

vlastnoruční podpis

Tímto bych chtěla poděkovat doc. PaedDr. Heleně Chýlové, Ph.D. za věcné rady, individuální a lidský přístup, odborné vedení a cenný čas, který mi poskytla při zpracování mé bakalářské práce. Zároveň také děkuji zaměstnancům Českých drah, a.s. a železničním nadšencům za pomoc s nasbíráním sociolektismů. V neposlední řadě také děkuji mé rodině a přátelům za psychickou podporu a trpělivost během zpracování.

Obsah

1	ÚVOD.....	2
2	CÍL ANALÝZY, METODY PRÁCE A PRACOVNÍ HYPOTÉZY.....	3
2.1	CÍL ANALÝZY	3
2.2	METODY PRÁCE.....	3
2.3	PRACOVNÍ HYPOTÉZY.....	4
3	TEORETICKÁ ČÁST.....	5
3.1	STRATIFIKACE NÁRODNÍHO JAZYKA.....	5
3.1.1	Strukturní útvary národního jazyka.....	5
3.1.2	Nestrukturní útvary národního jazyka.....	7
3.2	ZPŮSOBY TVOŘENÍ SOCIOLEKTISMŮ.....	10
3.2.1	Transformační postupy tvoření slov.....	10
3.2.2	Transpoziční postupy tvoření slov.....	12
3.3	CHARAKTERISTIKA PROSTŘEDÍ.....	13
4	PRAKTICKÁ ČÁST	15
4.1	SÉMANTICKY USPOŘÁDANÉ SKUPINY SOCIOLEKTISMŮ.....	15
4.1.1	Názvy osob.....	15
4.1.2	Názvy lokomotiv.....	16
4.1.3	Názvy ostatních strojů a vozů	17
4.1.4	Názvy nástrojů, přístrojů, pomůcek a zařízení.....	18
4.1.5	Názvy ostatní	18
4.2	JAZYKOVÁ CHARAKTERISTIKA SOCIOLEKTISMŮ.....	19
4.2.1	Frekvence jednoslovných a víceslovných pojmenování	19
4.2.2	Charakteristika z hlediska slovnědruhové platnosti.....	19
4.2.3	Způsob tvoření	20
5	SLOVNÍK ZÍSKANÝCH SOCIOLEKTISMŮ	24
5.1	POPIS STAVBY HESLA	24
5.2	SLOVNÍČEK	25
6	ZÁVĚR.....	33
7	SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY	37
8	SUMMARY	39
9	PŘÍLOHA.....	40
9.1	DOTAZNÍK – ZMĚNY V SOUČASNÉM ŽELEZNIČÁŘSKÉM SOCIOLEKTU	40

1 Úvod

Ve své bakalářské práci bych se pokusila postihnout změny v současném železničářském sociolektu.

Toto téma jsem zvolila z následujících důvodů: již třetím rokem se pohybuji v prostředí železnice díky své práci, kterou je obsluha minibaru u společnosti České dráhy. Ve své práci se neustále setkávám s výrazy, které jsou typické hlavně pro toto prostředí. Některým jsem schopná již porozumět, některým ne a doufám, že díky této práci si osvojím znalosti novým pojmům. Některé výrazy jsou pro mě zautomatizované, ale vím, jak mohou být cizí pro někoho, kdo se v této oblasti pohybuje pouze pasivně.

Dalším důvodem jsou rodinné vazby na toto prostředí. Otec mé babičky pracoval celý život na železnici jako strojmistr, a proto bych chtěla navázat na tuto rodinnou tradici alespoň tímhle způsobem.

Ve své práci mám možnost se setkávat se všemi profesemi, které se v prostředí železnice nacházejí. Těmito profesemi jsou například průvodčí, strojvedoucí, výpravčí a další. Díky tomu, že se mezi lidmi těchto profesí pracovně pohybuji, mám možnost nahlédnout do oblasti této problematiky a jazyk tak vnímat napříč různými prostředími.

2 CÍL ANALÝZY, METODY PRÁCE A PRACOVNÍ HYPOTÉZY

2.1 CÍL ANALÝZY

Jako hlavní cíl své bakalářské práce jsem zvolila zachytit sociolektické výrazivo v železničářském prostředí a pokusit se postihnout vývoj u těchto výrazů. K tomuto zjištění provedu komparaci dobového stavu sociolektu s využitím publikací *O českých slanzích*¹, *Výběrový slovník českých slangů*² a *Malý slovník českých slangů*³ od Jaroslava Hubáčka, který se železničářským sociolektem ve svých publikacích ve velké míře zabývá, s mým vlastním sběrem. Dílčí cíl práce představuje sestavení slovníčku sociolektismů.

2.2 METODY PRÁCE

Pro vypracování této práce jsem využila několika metod. První nich je metoda studijní, při které jsem se seznámila s odbornou literaturu zabývající se sociolektem a vysvětlila tak základní pojmy užívané v práci. Inspirací pro charakteristiku železničářského prostředí byla publikace *Osudový vlak*⁴ od Rudolfa Pohla a Pavla Mošťáka. Jako hlavní zdroj excerptce k praktické části bakalářské práce mi posloužila kniha *O českých slanzích* a *Malý slovník českých slangů* od Jaroslava Hubáčka. Na základě těchto děl jsem mohla porovnat, zda ve stabilním jádru sociolektu proběhly nějaké změny či nikoliv. V tomto případě jsem využila komparaci, kdy jsem srovnala Hubáčkovy publikace s mým vlastním sběrem sociolektických pojmenování.

Pro sběr současných sociolektických výrazů jsem využila metodu dotazníkovou. Na základě excerptce díla *O českých slanzích* jsem rozdělila otázky podle sémantických skupin a sestavila dotazník. Dotazník vyplnilo celkem 42 respondentů a na základě jejich odpovědí jsem sestavila slovník sociolektických výrazů z prostředí železnice. Po následném ověření

¹ HUBÁČEK, Jaroslav. *O českých slanzích*. Vyd. 2. Ostrava: Profil 1981.

² HUBÁČEK, Jaroslav. *Výběrový slovník českých slangů*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2003.

³ HUBÁČEK, Jaroslav. *Malý slovník českých slangů*. Ostrava: Profil, 1988.

⁴ POHL, Rudolf a Pavel MOŠŤÁK. *Osudový vlak: [150. výročí příjezdu prvního vlaku do Prahy: malá encyklopedie železniční dopravy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku: koleje do 21. století]*. Praha: T95, 1995.

výrazů ve *Slovníku spisovného jazyka českého* jsem musela vyřadit slova spisovná a neutrální.

Pomocí dotazníku jsem získala celkem 180 výrazů. U respondentů mě zajímala také délka jejich praxe. Z dotazníku je patrné, že nejvíce respondentů má praxi v délce 0-2 roky (38,1 %) a po ní následuje více než 20letá zkušenost (26,2 %).

Součástí stavby hesla je zkratka I, která značí interslangismy a jejich význam jsem uvedla do poznámky pod čarou. Interslangové výrazy jsem porovnávala s publikací *Malý slovník českých slangů* a *Výběrový slovník českých slangů* od Jaroslava Hubáčka a ze *Slovníku spisovného jazyka českého*.⁵

V teoretické části bakalářské práce kurzívou označuji přímé citace a odkaz na ně uvádím do poznámky pod čarou, které jsem čerpala z odborné literatury a v praktické části práce kurzívou označuji výrazy, které jsem získala vlastním sběrem sociolektů.

2.3 PRACOVNÍ HYPOTÉZY

Lze vycházet z těchto předpokladů:

- Předpokládám stabilní jádro sociolektu, které se nebude měnit.
- Předpokládám, že v sesbíraném materiálu díky opoře od Hubáčkovy práce budou četné zkratky a zkratková slova.
- Předpokládám, že s ohledem na to, že sociolektismy fungují v otevřeném prostředí a že jejich uživateli jsou příslušníci různých profesí, bude se vyskytovat větší množství výrazů interslangových.

⁵ <https://ssjc.ujc.cas.cz/>

3 TEORETICKÁ ČÁST

3.1 STRATIFIKACE NÁRODNÍHO JAZYKA

*Národní jazyk představuje soubor integrovaných, výrazových prostředků vymezený územně, uvnitř diferencovaný funkčně a teritoriálně, stratifikovaný sociálně.*⁶ Z těchto hledisek se jimi zabývá sociolingvistika, dialektologie, teorie spisovného jazyka a teorie komunikace.⁷

Národní jazyk považujeme za jeden ze základních rysů novodobého národa, je tedy výrazem pro soudržnost národa, tzn. že má národně-reprezentativní funkci. Je komunikační jednotkou pro všechny příslušníky jednotlivých společenských vrstev a také je hlavním nástrojem vzdělávání.⁸

3.1.1 STRUKTURNÍ ÚTVARY NÁRODNÍHO JAZYKA

Mezi strukturální útvary národního jazyka řadíme spisovný jazyk, dialekt, interdialekt a obecnou češtinu.

3.1.1.1 Spisovný jazyk

Spisovný jazyk jakožto nejdůležitější útvar národního jazyka je jako jediný kodifikován, tj. závaznou dohodou potenciálně sporných prvků jazykové normy, která splňuje prvky stylové rozrůzněnosti.⁹ Má úplnou jazykovou strukturu, tj. má prvky ve všech jazykových rovinách. Nese celonárodní a celospolečenskou platnost.

Od ostatních útvarů se liší tím, že je jediným nositelem národně-reprezentativní funkce. Je potenciálně neomezený a co se týče stylu bohatě diferencovaný.¹⁰

Spisovný jazyk používáme v psané i v mluvené formě ve všech oficiálních projevech, ve škole a ve všech masově sdělovacích prostředcích. Z hlediska vnitřní diferenciaci můžeme spisovný jazyk rozdělit na spisovnou češtinu knižní, jakožto prostředek užívaný

⁶ ČECHOVÁ, Marie. *Současná česká stylistika*. Praha: ISV nakladatelství 2003. s. 45.

⁷ ČECHOVÁ, Marie. *Tamtéž*. s. 45.

⁸ HUBÁČEK, Jaroslav. JANDOVÁ, Eva. SVOBODOVÁ, Jana. *Čeština pro učitele*. Český Těšín: VADE MECUM, s. r. o. 1998. s. 24.

⁹ ČECHOVÁ, Marie. *Současná česká stylistika*. Praha: ISV nakladatelství 2003. s. 45.

¹⁰ Dostupné: <https://www.czechency.org/slovník/N%C3%81RODN%C3%8D%20JAZYK#stratifika%C4%8Dn%C3%AD%20model%20n%C3%A1rodn%C3%ADho%20jazyka>

pouze pro psané jazykové projevy, dále na spisovnou češtinu neutrální a spisovnou češtinu hovorovou, kterou naopak užíváme jen v mluvených projevech.¹¹

3.1.1.2 Dialekt

Z širšího pohledu se pojmem dialekt označuje jedna strukturní varieta ve vztahu k jiné, například předchůdci dnešních slovanských jazyků jsou tzv. dialekty praslovanštiny. Tradiční pojetí dialektu spočívá hlavně ve striktně normovaném teritoriálně ohraničeném dorozumívání se, a to hlavně na rovině běžné mluvené komunikace.¹²

Nářečí v České republice řadíme na základě určité příbuznosti do čtyř základních nářečních skupin. Jedná se o nářečí česká, hanácká, moravskoslovenská a slezská. Pro srovnání uvedu příklady přepsané foneticky – středočeské nářečí („*Pošlu naše d'efče pro tu mouku do mlejna.*“), hanácké nářečí („*Pošlo našo d'ifko pro to móko do mléna.*“), moravskoslovenské nářečí („*Pošlu našu d'ífku do mlína pro tu muku.*“), slezské nářečí („*Pošlu naše d'ěfča do mlyna pro tu muku.*“).¹³

Z ukázek jednotlivých druhů nářečí je patrné, že každý má své jedinečné prostředky, a to na rovině zvukové, slovníkové i mluvnické.¹⁴

3.1.1.3 Interdialekt

*Rozdíly mezi jednotlivými nářečímí uvnitř nářečních skupin pozvolna ustupují, to vede k vytváření přechodného pásma mezi nářečímí a jazykem spisovným; zde se uplatňují útvary nadnářeční, tzv. interdialekty.*¹⁵ Mezi interdialekty patří obecná čeština, obecná hanáctina, obecná moravská slovenština a obecná slezština. Nejčetnější nářečí plnící funkci běžné reprezentativní mluvy je zde obecná čeština.¹⁶

¹¹ HUBÁČEK, Jaroslav. JANDOVÁ, Eva. SVOBODOVÁ, Jana. *Čeština pro učitele*. Český Těšín: VADE MECUM, s. r. o. 1998. s. 22.

¹² ČECHOVÁ, Marie. *Současná česká stylistika*. Praha: ISV nakladatelství 2003. Str. 49.

¹³ HUBÁČEK, Jaroslav. JANDOVÁ, Eva. SVOBODOVÁ, Jana. *Čeština pro učitele*. Český Těšín: VADE MECUM, s. r. o. 1998. s. 22-23.

¹⁴ HUBÁČEK, Jaroslav. JANDOVÁ, Eva. SVOBODOVÁ, Jana. *Tamtéž*. s. 23.

¹⁵ HUBÁČEK, Jaroslav. JANDOVÁ, Eva. SVOBODOVÁ, Jana. *Tamtéž*. s. 23.

¹⁶ HUBÁČEK, Jaroslav. JANDOVÁ, Eva. SVOBODOVÁ, Jana. *Tamtéž*. s. 23.

3.1.1.4 Obecná čeština

Termín obecná čeština je útvar národního jazyka, v minulosti používaný jako útvar interdialektového typu.¹⁷ V současnosti jej chápeme hlavně jako jazykový prostředek spontánní soukromé mluvené komunikace, v jiném případě poloveřejné. Z hlediska příznakovosti zde minimálně najdeme regionální a sociální prvky.¹⁸

3.1.2 NESTRUKTURNÍ ÚTVARY NÁRODNÍHO JAZYKA

Mezi nestrukturní útvary národního jazyka řadíme sociolekt, slang, argot a profesní mluvu.

3.1.2.1 Sociolekt

Sociolekt je uskutečňován v běžné polooficiální až neoficiální mluvě příslušníků stejné pracovní či zájmové skupiny. Jestliže klasifikujeme sociolekt jako speciální lexikální vrstvu českého jazyka, uplatňují se zde postupy jazykové – zejména využívání produktivních pojmenovávacích postupů bez zření k jejich spisovnosti, snahy o pojmovou diferenciaci, vztah ke stávající terminologii oboru, komunikativní funkčnost a vyjadřování expresivity, nebo mimojazykové – povaha a stupeň uzavřenosti prostředí, věkové a sociální složení uživatelů, faktory psychické.¹⁹ Z těchto aspektů lze sociolektismy dělit na profesionalismy a slangismy.

Sociolektismy jsou projevem přirozené spontánnosti ze strany mluvčích. Typickým prvkem pro formální vyjadřování sociolektu je nespisovnost v mluvnické stavbě, ačkoliv jistým výrazovým aktualizačním prvkem může být i přísná spisovnost nebo knižnost.

Sociolekt rozlišujeme na vyšší, například lékařský, blížící se ke spisovnosti a na nižší, například sociolekt sportovců.

Vymezení sociolektu je poměrně novou záležitostí. Jaroslav Hubáček chápe sociolekt jako nadřazený útvar pro profesní mluvu, slang a argot. Tento útvar národního

¹⁷ ČECHOVÁ, Marie. *Současná česká stylistika*. Praha: ISV nakladatelství 2003. s. 51

¹⁸ Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/OBECN%C3%81%20%C4%8CE%C5%A0TINA>

¹⁹ Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/SOCIOLEKT>

jazyka se velkou měrou podílí na rozvoji slovní zásoby, jelikož zde probíhá neustálý progres.²⁰

Vedle termínu sociolekt se prosazuje i termín sociolektismus. *Sociolektismy jsou prezentovány pouze specifickými vrstvami slovní zásoby národního jazyka a realizují se na mluvnické bázi některého strukturního útvaru národního jazyka, v současnosti nejčastěji obecné češtiny.*²¹

3.1.2.2 Slang

Slang je jeden z nespisovných útvarů národního jazyka a původ jeho pojmenování sahá až do poloviny 18. století do Anglie, kde se používal hlavně jako jazyk vulgární. Z etymologického hlediska je původ slova slang zakořeněn ve spojení s'language, nezkráceně soldier's language, což ve volném překladu znamená jazyk nebo mluva vojáků.²²

*Slangem se rozumí soubor jistých speciálních názvů a obrátů, kterých se užívá v běžném styku mezi členy pracovního nebo zájmového společenství kromě příslušné terminologie. Tyto speciální názvy a obraty, jímž se obecně říká slangové názvy, vznikají z důvodu věcných i expresivních a na rozdíl od běžného výraziva se ve společenském styku mimo dané společenství neuplatňují buď vůbec, nebo jen velmi omezeně.*²³

Podle Jaroslava Hubáčka je v dnešní době příhodnější nahrazovat slovo slang výrazem sociolekt. Tradiční pojmenování slangu podle něj potřebuje bližší upřesnění. Může se jednat o skupinu lidí jednoho povolání, tj. profesní mluva či znevažujícím pojmenováním žargon nebo hantýrka anebo skupinu lidí zaměřených na jednu odbornost. Další velkou skupinu může pojít zájmová činnost, například kriminální výrazivo je označováno slovem argot.²⁴

²⁰ *Slang a argot: sborník přednášek z 8. konference o slangu a argotu konané v Plzni ve dnech 26.-27. února 2008.* V Plzni: Pedagogická fakulta ZČU, 2008. s. 5.

²¹ *Slang a argot: sborník přednášek z 8. konference o slangu a argotu konané v Plzni ve dnech 26.-27. února 2008.* V Plzni: Pedagogická fakulta ZČU, 2008. s. 4.

²² HUBÁČEK, Jaroslav. *O českých slanzích.* Ostrava: Profil 1981, s. 9.

²³ HUBÁČEK, Jaroslav. *Tamtéž.* s. 9.

²⁴ Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/SOCIOLEKT#slang>

3.1.2.2.1 Pojmenování interslangová

Některé lexikální jednotky nepochybně vzniklé v některém slangu, jež vazbu na vymezenou sociální skupinu ztratily, lze označit jako interslangismy.²⁵ Tento poměrně nový termín pro slangové výrazy, které přesahují své prvotní zájmové prostředí, zaznamenal Jaroslav Hubáček. Podle Jiřího Nekvapila může člověk používat i jiné slangy, probíhá-li komunikace v různých zájmových oblastech. *Tak se potom mísí jednotlivé slangové výrazy.*²⁶

3.1.2.3 Profesní mluva

Za profesní mluvu považuje Marie Čechová *zvláštní soubor vyjadřovacích prostředků určité pracovní skupiny, která při práci nebo při výkonu služby užívá termínů nebo terminologických spojení beze zření k jejich spisovnosti, a to pouze pro jejich spolehlivou jednoznačnost v daných pracovních souvislostech a pro jejich výrazovou úspornost.*²⁷ Profesionalismy se využívají především v mluvené komunikaci.

Profesní mluva se od slangu liší tím, že je příznačná pro určitá pracovní prostředí. Slang je kromě pracovního prostředí spojován ještě se skupinou lidí se stejným zájmem. Dalším významným rozdílovým rysem je pojmenovací motivace. Profesionalismy se na rozdíl od slangu dostávají do spisovného jazyka a rozšiřují tak terminologii oborů.²⁸

3.1.2.4 Argot

Argotem se rozumí mluva sociálně izolovaných skupin stojících původně na hraně se sociálním podsvětím. Sdílí stejné charakteristické rysy jako slang či profesní mluva, a to jistou skupinovou soudržnost, stejné záměry a cíle. Výrazy ale musí být zašifrovány tajným specifickým vyjadřováním, a to hlavně z důvodu utajení před veřejností. *U nás je známý argot zlodějů, žebráckých „cechů“, prostitutek a pasáků.*²⁹ Kromě skupinových argotů existují také argoty místní, jakými jsou například pražská galérka či brněnská plotna.

²⁵ Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/SOCIOLEKT#interslangismus>

²⁶ ČECHOVÁ, Marie. *Současná česká stylistika*. Praha: ISV nakladatelství 2003. s. 51

²⁷ ČECHOVÁ, Marie. *Tamtéž*. s. 54.

²⁸ ČECHOVÁ, Marie. *Tamtéž*. s. 54.

²⁹ ČECHOVÁ, Marie. *Tamtéž*. s. 56.

Z brněnské plotny jsou známé výrazy jako *bims* pro chléb, *cédat se* pro koupat se či *glocna* pro holou hlavu. Pro pražskou galérku jsou charakteristická slova či spojení jako jsou *vodprejsknout*, *lóve*, *dávat bacha* atd.³⁰

Z uzuálního hlediska se zachovalo vyjadřování z vězeňského prostředí, z prostředí hazardních her a nově i poživatelů či dealerů drog.³¹

3.2 ZPŮSOBY TVOŘENÍ SOCIOLEKTISMŮ

Slangy jsou obohacovány stejnými postupy jako je národní jazyk. Jaroslav Hubáček ve své knize *O českých slanzích* uvádí, že slangové názvy, které jsou realizovány hlavně podstatnými jmény, méně častěji pak přídavnými jmény, slovesy a jinými slovními druhy, se tvoří postupy transformačními, jež slouží ke zvětšování inventáře slovní zásoby národního jazyka. Naopak postupy transpoziční využívají pojmenování již existující.³²

3.2.1 TRANSFORMAČNÍ POSTUPY TVOŘENÍ SLOV

Transformační neboli slovotvorné postupy tvoření slov jsou takové postupy, jimiž se obohacuje slovní zásoba a vznikají tak nová slova. Mezi tyto postupy se řadí odvozování, zkracování, překrucování a skládání.³³

3.2.1.1 Odvozování

*Slangové výrazy se velmi často tvoří odvozováním, téměř výhradně příponovým.*³⁴

Slangové odvozeniny od podstatných jmen se kategorizují následovně:

- Názvy osob
 - Činitelské – nepříliš početné, nejčastěji tvořené příponou -ák, méně pak -l, -oun, -ař, -č atd.

³⁰ ČECHOVÁ, Marie. *Současná česká stylistika*. Praha: ISV nakladatelství 2003. s. 56.

³¹ ČECHOVÁ, Marie *Tamtéž*. s. 56.

³² HUBÁČEK, Jaroslav. *O českých slanzích*. Ostrava: Profil 1981. s. 163.

³³ HUBÁČEK, Jaroslav. *Onomaziologické postupy ve slovní zásobě slangů*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1971. s. 5.

³⁴ HUBÁČEK, Jaroslav. *O českých slanzích*. Ostrava: Profil 1981. s. 163.

- Konatelské – tvoří se od jmenných základů, nejčastěji tvořené příponami -ář, -ař, -ák, méně pak -ista, -ovec, -as atd.
- Názvy prostředků – jsou velmi početné
 - Deverbativa (odvozeniny ze základů slovesných) – přípony -ák, -ka, -čka, -oun atd.
 - Denominativa (odvozeniny ze základů jmenných) – přípony -ák, -ka, -ovka atd.
- Názvy místní se primárně tvoří ze základů jmenných, méně pak ze základů slovesných. Odvozující přípony jsou -ka, -ovka, -na, -iště atd.³⁵

3.2.1.2 Univerbizace

Univerbizace je proměna víceslovného pojmenování v jednoslovné (např. dispečerský příkaz – *dispečerák*) a využívá se z důvodu časové úspory. *Syntagma, z něhož je tvořen univerb(iz)át, má nejčastěji charakter dvojslovného spojení se strukturou: adjektivní člen určující + určované substantivum (absolventský koncert → absolventák), případně: určované substantivum + substantivní člen určující (řidič tiráku → tirák).*³⁶

3.2.1.3 Zkracování

Zkracováním vznikají jednak slangová zkratková slova (diamant, bezák) anebo iniciálové zkratky (elvété, úbé). V tomto smyslu je zkracování motivováno univerbizací.³⁷

Zkracování se v případě tvoření nových slangových pojmenování využívá minimálně. *V oblasti slangů se používá zvláště proto, že umožňuje zachovat odborné označení a zároveň vyhovuje pojmenovávacím záměrům pro slang charakteristickým: významové zřetelnosti a vyjadřovací jednoduchosti.*³⁸

³⁵ HUBÁČEK, Jaroslav. *O českých slanzích*. Ostrava: Profil 1981. s. 163-164.

³⁶ Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/UNIVERBIZACE>

³⁷ HUBÁČEK, Jaroslav. *Onomaziologické postupy ve slovní zásobě slangů*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1971. s. 27

³⁸ HUBÁČEK, Jaroslav. *Tamtéž*. s. 27

3.2.1.4 Skládání

*Skládání jako slovotvorný postup je ve slanzích méně časté než odvozování (...)*³⁹

Ve slanzích se skládání využívá v případě, kde je vzorem víceslovné vyjádření jednak jako pojmenování sdružené (autoopravna – automobilová opravna) a jednak v podobě spojení slov volného (kovomodelárna – výrobná modelů z kovů).

Pro slangové složeniny je typické, že se tvoří jen jako složeniny vlastní určovací, a to hlavně přívlastkové (dvoukolák). Méně frekventované jsou zde složeniny předmětové (koloťuk), doplňkové (samosklad) a příslovečná (rychlloběžka).⁴⁰

Nezvyklým, ale častým typem jsou zde slangové složeniny hybridní, které tvoří přechod k odborným názvům. Na vzniku hybridních složenin se podílí motivace univerbizační, tj. jednoslovné vyjádření, ale také i motivace internacionalizační, tzn. využívání mezinárodních slovních základů typu auto-, elektro-, foto- atd.⁴¹

3.2.2 TRANSPOZIČNÍ POSTUPY TVOŘENÍ SLOV

Transpoziční postupy tvoření slov využívají k tvoření nových slov názvy již hotové či existující. V tomto případě se onomaziologickými postupy rozumí sémantické tvoření slov, kam řadíme přenášení významu na základě vnější (metafora) a vnitřní podobnosti (metonymie) a synekdochu (druh metonymie, *záměna pojmenování lišících se věcnou kvantitou*)⁴², při níž je název celku použit pro označení části nebo naopak název části pro označení celku, dále pak tvoření víceslovných pojmenování a přejímání z cizích jazyků.

³⁹ HUBÁČEK, Jaroslav. *Onomaziologické postupy ve slovní zásobě slangů*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1971. s. 25

⁴⁰ HUBÁČEK, Jaroslav. *O českých slanzích*. Ostrava: Profil 1981. s. 166.

⁴¹ HUBÁČEK, Jaroslav. *Onomaziologické postupy ve slovní zásobě slangů*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1971. s. 25.

⁴² Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/SYNEKDOCHA>

3.3 CHARAKTERISTIKA PROSTŘEDÍ

Železničářský sociolekt je možno definovat jako *lexikální vrstvu nespisovných pojmenování, které se vztahují k provozu a ke službě na železnici*.⁴³ V dřívějších dobách byl železničářský slang spojován pouze se zaměstnanci Českých drah (bývalých Československých drah), nyní se s ním setkáme i u dalších nově vzniklých vlakových dopravců. Železničářský sociolekt je kromě příslušného odborného názvosloví realizován hlavně ústními projevy. *Jde tedy o tvorbu a užívání jazykových prostředků podmíněných sociálně, a to v pracovním prostředí, které má poměrně dlouhou tradici, nemalý počet zaměstnanců a vyhraněnou specifiku činnosti*.⁴⁴

Prostředí železnice a jejího okolí je velmi bohaté na sociolektické výrazy. Na tyto výrazy pohlížíme jak ze strany drážních zaměstnanců, jakými jsou například strojvedoucí, průvodčí, výpravčí a další profese, nebo naopak ze strany cestujících.

Každý alespoň jednou za život využije možnosti vlakové přepravy, která je neodmyslitelnou součástí světové dopravní kultury. Historie prvních parních lokomotiv sahá již do 18. století⁴⁵ a od té doby samozřejmě došlo k velkému technickému rozvoji a nástupu nových profesí ve všech sférách železniční dopravy a s tím se rozvinuly i nové sociolektické a slangové výrazy. Parní lokomotivy téměř vymizely, dnes je můžeme vidat pouze v ojediněle v případě různých výstav. Byly nahrazeny moderními motorovými lokomotivami, které jsou pojmenovávány například na základě vzhledu či funkcí, které plní.

Nemodernizují se pouze lokomotivy či vagóny, ale velký rozvoj lze vnímat i z pohledu rozvinutí nových služeb, jakou může být například občerstvení se v jídelním voze. Z tohoto vyplývá, že moderní inovace potřebují nová pojmenování, a tudíž přirozeně dochází ke změnám v železničářském sociolektu.

Železniční sociolekt je jeden z nejbohatších na sociolektické a slangové výrazy a zabývalo se jím mnoho českých lingvistů, mezi které patří například Jaroslav Hubáček.

⁴³ POHL, Rudolf a Pavel MOŠŤÁK. *Osudový vlak: [150. výročí příjezdu prvního vlaku do Prahy : malá encyklopedie železniční dopravy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku : koleje do 21. století]*. Praha: T95, 1995. s. 101.

⁴⁴ POHL, Rudolf a Pavel MOŠŤÁK. *Tamtéž*. s. 101.

⁴⁵ Dostupné z: <http://trainsweb.wz.cz/historie.html>

Tento sociolekt je otevřený, protože výrazy pronikají i mimo prostředí, tudíž kromě drážních zaměstnanců jim má možnost porozumět i široké okolí.

Dochází zde také k osvojování nových sociolektických výrazů prostřednictvím nástupu nové generace zaměstnanců na železnici nebo naopak k ovlivňování starší stálou generací. Tímto se tak upevňují staré výrazy, anebo naopak vznikají výrazy nové.

Jak bylo již zmíněno, v prostředí železnice existuje mnoho různorodých povolání. Každý laik si jistě hned jako nejzákladnější povolání vybaví průvodčího, tj. osobu, která kontroluje jízdní doklady. Nadřazeným povoláním pro tuto funkci je vlakvedoucí, který je také přítomný na vlakové soupravě, a to hlavně v první vozové třídě. Kromě kontroly jízdenek je zodpovědný za bezproblémový chod vlaku a za vyplňování potřebných materiálů, tzv. „papírování“. Kromě těchto pozic jsou zde nejčastěji samozřejmě strojvedoucí, kteří primárně obsluhují a řídí lokomotivu, dále výpravčí neboli vedoucí vlakového provozu.

Každá železničářská profese je pro bezproblémový provoz vlaků nezbytná a nelze jednoznačně určit, která je méně či více důležitá. Kromě výše zmíněných, které by dokázal vyjmenovat každý člověk, který se železnicí nemá nic společného, zde můžeme nalézt technická povolání, jakými jsou například posunovači, vozmistři či výhybkáři. Dalšími důležitými postavami pro řízení chodu vlaků jsou zde administrátorské profese, jakými jsou například vlakoví dispečeri či přednostové jednotlivých stanic.

4 PRAKTICKÁ ČÁST

Praktickou část své bakalářské práce jsem rozdělila do dvou částí. První část obsahuje sémanticky uspořádané skupiny, do nichž rozdělují jazykový materiál, a jeho jazykovou charakteristiku, která nastíní způsoby tvoření jednotlivých sociolektických pojmenování z hlediska frekvence a charakteristiky slovně-druhovité platnosti. Druhou část práce tvoří abecedně řazený slovník sesbíraných sociolektismů.

4.1 SÉMANTICKY USPOŘÁDANÉ SKUPINY SOCIOLEKTISMŮ

S ohledem na bohatství výraziva v železničářském prostředí můžu doložit velké množství sociolektismů. Frekvence užívání sociolektismů vychází jednak z dlouholeté tradice a jednak souvisí s tím, že se jedná o velmi živé prostředí, v němž neustále dochází ke změnám, aktualizaci nových výrazů a automatizaci těch původních. Z těchto důvodů se mezi získanými výrazy ve velké míře vyskytuje synonymie (například pro výraz výpravčí jsem pomocí dotazníku sesbírala zástupné výrazy jako *datel*, *červenej*, *červená čepice*, *křemenáč*, *plácačka a výpravka*) a homonymie (například výraz *panťák* je označení pro elektrickou člankovou soupravu E475 nebo S388 nebo pro pracovníka údržby trakčního vedení).

Na základě prostudování publikace *O českých slanzích* od Jaroslava Hubáčka a vzhledem k počtu výrazů jsem sesbíraný materiál rozdělila do následujících sémantických skupin uvedených níže.

4.1.1 NÁZVY OSOB

V železničářském prostředí se setkáme s mnoha pojmenováními osob, které jsou zodpovědné za bezproblémový chod jednotlivých pracovišť. Frekventovaně se objevují výrazy označující osoby pracující jako obsluha vlaku – *vlakoš*, *štiplístek*, *mašinfíra* a *bageták*. Další skupinou pohybující se v prostředí železnice jsou osoby, které mají na starosti technický stav – *dráteník*, *zabezpečovák*, *koloťuk*.

V této sémantické skupině převažují hlavně jednoslovné výrazy tvořené substantivy. Spadá sem pouze jedno víceslovné pojmenování – označení *červená čepice* pro funkci výpravčího.

Kromě substantiv můžu uvést i příklady adjektiv. Sociolektismy *první* a *druhý* jsou zastupujícími výrazy pro posádku vlaku odbavující jízdenky v pořadí, v jakém jsou odpovědní za výkon jejich práce na vlaku, tedy na prvním místě je vlakvedoucí a poté průvodčí.

Zaznamenala jsem výrazy, které tvoří stabilní jádro daného sociolektu a vyskytují se i v Hubáčkově sběru sociolektismů. Ze sémantické skupiny názvy osob se jedná například o výraz *datel* či *červenej* neboli výpravčí. Novým pojmenováním pro tento výraz je *červená čepice* či *křemenáč*. U obou těchto výrazů je patrné, že slovo nebo slovní spojení vzniklo stejným způsobem jako u předchozích, tzn. přenesením významu. Naopak s vznikem nové služby pro cestující – minibarem, či jinou formou občerstvení, se do popředí dostaly výrazy, které v Hubáčkově díle nemají ani nemohly mít své uplatnění. Sociolektickým výrazem pro obsluhu minibaru je *stevard*, *bageťák* či *vlakušák*.

4.1.2 NÁZVY LOKOMOTIV

Druhou sémantickou skupinou výrazů, kterou vydělil Jaroslav Hubáček, jsou názvy lokomotiv. Sociolektické výrazy pro názvy lokomotiv se v praxi využívají hlavně pro urychlení komunikace mezi jednotlivými profesemi. Ze sběru sociolektických pojmenování pro názvy lokomotiv jsem získala až na jedinou výjimku (*malé lego*) všechna jednoslovná pojmenování, která jsou většinou tvořena substantivy.

Lokomotivy jsou nejčastěji pojmenovávány metaforicky na základě svého vzhledu či tvaru. To znamená, že například motorová lokomotiva řady T 748.1 a T 478.2 neboli *bardotka* nese název po filmové herečce Brigitte Bardot na základě výraznějšího vzhledu čela lokomotivy.

Lokomotiva s označením 150 neboli *banán*, je pojmenována na základě žlutozeleného nátěru. Na základě hliníkového materiálu, ze kterého je vyráběná elektrická jednotka řady 471 vznikl název *hliník* anebo *ešus*, vzhledem k tomu, že se jedná o třídílnou soupravu.

Podle svého hranatého tvaru dostala motorová lokomotiva řady 704 víceslovný název *malé lego*.

Z hlediska komparace s Hubáčkovou prací je jádro některých sociolektických pojmenování ve skupině názvy lokomotiv vcelku stabilní. Pro motorovou lokomotivu řady T 748.1 a T 478.2 se používají stále stejná pojmenování – *barča, bardotka, berta* a *zamračená*. Kromě těchto výrazů Hubáček zaznamenal pro tento typ lokomotivy dále označení *honda, lolobridžida* a *šedá eminence*. V případě elektrické článkové soupravy E475 nebo S.388.0 jsem navíc ve srovnání s Hubáčkem zaznamenala pojmenování *žabák* či *žabotlam*. Hubáček ve svém díle uvádí pouze výrazy *panták* či *pantograf*. Jádro pojmenování je zde stabilní i v případě označení obecných druhů lokomotiv. Pro výraz naftová lokomotiva Hubáček zaznamenal označení *diesel, dieslák, nafták* a *traktor*. Tyto výrazy také mohu ve vlastním sběru doložit.

4.1.3 NÁZVY OSTATNÍCH STROJŮ A VOZŮ

Z počtu všech získaných výrazů vyplývá, že největší zastoupení sociolektických výrazů v daném prostředí mají názvy ostatních strojů a vozů. Do této skupiny jsem zařadila pojmenování obecné povahy, například označení *dělnák* pro stavební vlak, *osobák* pro osobní vlak, *jídelák* pro jídelní vůz. Výrazy v této skupině jsou převážně tvořeny univerbizací.

V této skupině jednoznačně dominují substantiva, například označení *bumlák* pro manipulační vlak či *courák* pro motorový vůz určený pro lokální tratě.

Výjimku tvoří substantivizované adjektivum *lepený* pro vůz s nálepkou vadného vozu či numerálie *jednička* pro vůz první třídy a *dvojka* pro vůz druhé třídy.

V komparaci se sociolektickými výrazy, které ve svých pracích popsal Jaroslav Hubáček, shledávám určité změny. Mnou sebraný jazykový materiál se s Hubáčkovou prací shoduje pouze ze 24 %. Tento rozdíl je způsobený jednak technickým rozvojem železnice a jednak nárůstem počtu služeb. Stabilním názvem pro spojení stavební vlak zůstává německá přejímka *baucuk* (bau – stavební, der Zug – vlak) a přibylo označení *dělnák*. Jediným výrazem pro spojení manipulační vlak byl *bumlák*, zatímco svým sběrem jsem získala univerbizační pojmenování *maňas* či *maník*. S rozvojem nových typů vozů a strojů

vznikla také označení pro vozy převážející osobní automobily – autovůz. Na druhou stranu pomalu zanikají vozy s uzavíratelnými kupé a ty jsou nahrazovány *letadlem, velkoprostorem* či *velkoprostorákem* neboli velkoprostorovými vozy s uličkou mezi sedadly.

4.1.4 NÁZVY NÁSTROJŮ, PŘÍSTROJŮ, POMŮCEK A ZAŘÍZENÍ

Tato skupina není stejně bohatá jako skupiny předchozí. Do této sémantické skupiny patří výrazy, které jsou v provozu využívány vlakovým personálem. Jedním takovým výrazem je zkratka POP či zkratkové slovo popka, přenosná osobní pokladna průvodčích a revizorů. Tyto výrazy logicky vznikly v tomto století v souvislosti s velkým rozvojem elektronických technologií.

Známým a oblíbeným výrazem z oblasti železnice je nádražní rozhlas *andula*, jejíž hlas patří herečce Danuši Hostinské-Klichové.⁴⁶

V této sémantické skupině jsem zaznamenala zhruba polovinu výrazů, které ve svém díle popsal i Jaroslav Hubáček. Jak jsem výše již zmiňovala, nově vzniklými výrazy jsou například *POP* či *popka* neboli přenosná osobní pokladna průvodčích a revizorů. K pojmenování nádražního rozhlasu – *kecafonu*, přibýly výrazy *andula*, což můžeme v přeneseném významu považovat za označení pro upovídanou ženu a *blafák*. V této skupině jsou zastoupené také dva názvy, které jsou přejímkou z německého jazyka – *bremza* neboli brzda a *bremzák* neboli brzdař. Oba sociolektismy dokládají, že germanismy jsou běžnou součástí mluvy v daném prostředí.

4.1.5 NÁZVY OSTATNÍ

Do této skupiny jsem zařadila výrazy, které nebylo možné zařadit ani do jedné z již zmíněných sémanticky vyčleněných kategorií. Typická pro tuto skupinu jsou substantiva – *noty* či *kurzbuch* jsou výrazy pro jízdní řád. Patří sem dokumenty typu *bržděnka* (zpráva o brždění) či *režijka* (volná jízdenka pro zaměstnance a jejich rodinné příslušníky). Objevují se zde pojmenování, která jsou tvořena univebizací – *dispečerák* (dispečerský příkaz) či *měřák* (měřicí přístroj).

⁴⁶ Dostupné z: <https://plzen.rozhlas.cz/hlas-z-nadrazi-komu-patri-6714716>

Stejně jako u předchozích skupin se ani u sémantické skupiny názvy ostatní nepotvrdilo stabilní jádro železničářského sociolektu. Po srovnání vlastního sběru s výrazy získanými Jaroslavem Hubáčkem jsem došla k závěru, že získané výrazy se shodují z 29 %. Pro názvy *noty* a *fárplán* neboli jízdní řády se nepoužívá nový zástupný sociolektismus, z důvodu, že jízdní řády, které označovaly, vycházejí z užívání. Zaznamenala jsem i výrazy, které ustupují. Takovými výrazy jsou například *lajna*, *šina* nebo *glajza* pro označení koleje.

4.2 JAZYKOVÁ CHARAKTERISTIKA SOCIOLEKTISMŮ

4.2.1 FREKVENCE JEDNOSLOVNÝCH A VÍCESLOVNÝCH POJMENOVÁNÍ

Na základě zjištění lze usoudit, že ve velké míře převažují jednoslovná pojmenování. Může to být způsobené nutností časové úspory, při níž je třeba urychlit a zjednodušit komunikaci mezi jednotlivými profesemi, které se v železničářském prostředí vyskytují. Z tohoto důvodu se zde čteně využívá transformační postup univerbizace. Najdeme ji převážně u sémantické skupiny názvy ostatních strojů a vozů – *osobák* (osobní vůz), *jídelák* (jídelní vůz), ale například i u sémantické skupiny názvy ostatní – *dispečérák* (dispečerský případ), *mimořádka* (mimořádná událost).

Víceslovné výrazy se v železničářském prostředí vyskytují řidčeji ve srovnání s výrazy jednoslovnými. Tyto výrazy jsou většinou utvořeny transpozičním postupem, a to přenesením významu na základě podobnosti – synekdocha *červená čepice* (výpravčí), metafora *malé lego* (motorová lokomotiva řady 704).

4.2.2 CHARAKTERISTIKA Z HLEDISKA SLOVNĚDRUHOVÉ PLATNOSTI

Vzhledem k získanému jazykovému materiálu lze vyvodit, že ve slovníku jsou ze slovnědruhového hlediska nejfrekventovanější substantiva a v menší míře i substantivizovaná adjektiva (*černejší, druhejší, zamračená, lepený* apod.) a verba. Převahu substantiv jsem předpokládala, jelikož se v dotazníku ptám na pojmenování osob, lokomotiv apod.

4.2.2.1 Substantiva

Substantiva jednoznačně dominují nad ostatními slovními druhy. Po vyhodnocení dotazníku jsem jich zaznamenala 170. Tato převaha je způsobena tím, že jsem se dotazovala na názvy osob, lokomotiv, vozů, zařízení, nástrojů a dalších pomůcek. Sběrem jsem získala výrazy jako *průvan* (průvodčí), *elefant* (elektrická jednotka řady 471), *cuk* (vlak obecně), *andula* (nádražní rozhlas) a *noty* (jízdni řád).

4.2.2.2 Substantivizovaná adjektiva

Ve srovnání se substantivy se zde substantivizovaná adjektiva vyskytují jen ve velmi malé míře. Pomocí dotazníku jsem jich nasbírala 7. Nejčastěji se jedná o pojmenování lokomotiv a vozů – *kapotová* (motorová lokomotiva s věžovou kabinou pro strojvedoucí), *lepený* (vůz označený nálepkou vadného vozu), *zamračená* (motorová lokomotiva řady T 748.1 a T 478.2) a také o názvy osob – *první* (vlakvedoucí), *druhej* (průvodčí), *černej* (revizor), *červenej* (výpravčí).

4.2.2.3 Verba

Verba jsem zaznamenala pouze ve třech případech – *vysypat to* (vykolejit), *vypadnout* (vykolejit), *zadržat* (způsobit zpoždění).

4.2.3 ZPŮSOB TVOŘENÍ

4.2.3.1 Transformační postupy tvoření slov

Transformační postupy jsou nejfrekventovanějšími postupy, za jejichž pomoci vznikají v železničářském prostředí nové výrazy. Nejčastěji jsou slova tvořena derivací sufixální, univerbizací, zkracováním a v některých případech i kompozicí.

4.2.3.1.1 Derivace sufixální

Nejčastěji užívaným postupem při vzniku nových slov je v železničářském prostředí derivace sufixální. Běžně se zde výrazy tvoří za pomoci sufixu **-ák** (*ajznbůňák* – železničář, *bremzák* – brzdař, *blafák* – nádražní rozhlas). Tento sufix se používá pro tvoření slov ze sémantických skupin názvy osob (*bageták* – minibarista, *revizák* – revizor, *vozák* – vozmistr)

a názvy ostatních strojů a vozů (*flamendrák* - noční vlak, který jede obvykle jako poslední, *nízkostěňák* – nízkostěnný vůz pro sypké hmoty, *spacák* – lůžkový vůz) a názvů ostatních (*blafák* – nádražní rozhlas, *cesták* – náhrada cestovních výdajů, *nouzák* - bezpečnostní tlačítko na zastavení všech vlaků v okolí jedné stanice v případě hrozící nehody). Dalšími, ale méně frekventovanými příponami jsou přípona **-ka** (*kasírka* - přenosná osobní pokladna průvodčích a revizorů, *posunka* – lokomotiva určená pro manipulační vlaky a těžký posun, *šroubovka* – tažný hák), přípona **-ař** a **-ář** (*čubař* – zarážkář při posunu, *vekslař* – výhybkář, *ótevečkář* – pracovník údržby trakčního vedení) a příponou **-ník** (*dráteník* – pracovník údržby trakčního vedení).

4.2.3.1.2 Univerbizace

I univerbizace je velmi frekventovaným postupem tvoření nových slov v železničářském prostředí. Tohoto transformačního postupu tvoření slov si můžeme povšimnout v následujících případech. Ze sémantické skupiny názvy ostatních strojů a vozů, ve které se tento postup uplatňuje nejčastěji, jsem vybrala výraz *jídelák* – jídelní vůz, *lůžkáč* – lůžkový vůz, *velkoprostorák* – velkoprostorový vůz. Dalšími výrazy jsou *dispečerák* – dispečerský příkaz či *mimořádka* – mimořádná událost).

4.2.3.1.3 Zkracování

I zkracování je poměrně častým způsobem tvoření nových slov v tomto prostředí. Využívá se zde z toho důvodu, že vzniklá slova tak neztrácejí odborná označení, ale v praxi znamenají časovou úsporu.

Jak jsem předpokládala, zkratek nebo zkratkových slov se v železničářském prostředí užívá poměrně ve velké míře. Zaznamenala jsem příklady iniciálových zkratků - *bédées* (osobní vůz se služebním oddílem řady BDs), *čédé* (České dráhy). V ostatních případech se jedná o tvorbu zkratkových slov – *bafák* či *bafík*, *ergéčko*, *hákopák* (hlavní kontrolor osobní přepravy), *popka* (přenosná osobní pokladna pro průvodčí a revizory). U všech těchto výrazů je zkratka základní motivující slovo doplněné o sufix.

4.2.3.1.4 Kompozice

Kompozice neboli skládání není častým způsobem tvoření nových slov ve srovnání s ostatními v tomto prostředí. Výrazy utvořené prostřednictvím tohoto transformačního postupu jsem zaznamenala například v těchto případech: *autovůz* (vůz na přepravu osobních automobilů – složeno ze slov auto a vůz), *doublečuba* (dvojitá zarážka na koleji – double je anglický výraz pro dvojitý, čuba je výraz pro slovo zarážka), *štiplístek* (průvodčí – složeno ze slov štipat a lístek; tento výraz se používá stále, ačkoliv papírové jízdenky jsou častěji nahrazovány jízdenkami elektronickými).

4.2.3.2 Transpoziční postupy tvoření slov

Z transpozičních postupů se nejfrekventovaněji uplatňuje přenesení významů, v malé míře pak i přejímání z cizích jazyků.

4.2.3.2.1 Přejímání z cizích jazyků

V získaném materiálu se objevuje několik výrazů, které jsou vytvořeny přejímáním z cizího jazyka. V případě mnou sesbíraných výrazů se jedná o přejímky z němčiny. Takovými výrazy jsou například výrazy *baucuk* - stavební vlak (bau - stavební a der Zug – vlak), *brzda* – brzda (z němčiny die Bremse), *mašinfíra* nebo zjednodušeně *fíra* – strojvedoucí (die Maschine – stroj, der Führer – vůdce).

4.2.3.2.2 Přenesení významů

Transpozičním postupem přenesení významu je tvořena převážná část výrazů. Nejčastěji se uplatňuje postup metaforizace (*datel* – výpravčí, *ešus* – elektrická jednotka řady 471, *brzda* - strojvedoucí jezdící pomalu a se zpožděním, *čuba* – zarážka na koleji), metonymizace (*dvojka* – vůz druhé třídy, *jednička* – vůz první třídy, *hospoda* – jídelní vůz) a v jednom případě i synekdocha – *červená čepice* (výpravčí).

4.2.3.3 Výrazy nejasného původu

Do této skupiny řadím slova, u kterých nedokážu určit původ. Patří sem například výrazy jako *bumlák* (manipulační vlak), *bastard* (elektrická lokomotiva řady 372), *čugála*

(motorový vůz určený pro lokální tratě), *eso* (elektrická lokomotiva řady 362, 363), *glajza* (kolej), *kupla* (tažný hák).

5 SLOVNÍK ZÍSKANÝCH SOCIOLEKTISMŮ

5.1 POPIS STAVBY HESLA

Slovník získaných výrazů jsem seřadila dle lexikografických zásad a pravopisných norem, podle kterých se řídí *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*.⁴⁷

Řazení slov je založeno na těchto principech:

- Výrazy jsou uspořádány dle abecedy.
- Víceslovná pojmenování jsou řazena abecedně podle prvního slova v pořadí.
- Všechna heslová slova jsou zvýrazněna tučně a uvedena v reprezentativním stavu (substantiva v nominativu singuláru nebo plurálu a verba v infinitivu, adjektiva v nominativu singuláru, maskulinu nebo femininu).
- Homonymní výrazy jsou rozlišeny pomocí čísla v horním indexu.
- Následuje uvedení mluvnických kategorií, u substantiv koncovka v genitivu singuláru a mluvnický rod, u verb vidu.
- Další část hesla představuje výklad významu.
- Pomocí zkratkou H jsou označeny výrazy, které ve svých dílech díle O českých slanzích uvádí Jaroslav Hubáček. V případě, že u slovníkového hesla není uvedeno označení H, heslo bylo získáno vlastním sběrem.
- Interslangové výrazy jsou označeny zkratkou I.
- První desetinné třídění v pořadí řadí výrazy do sémantické skupiny.
- Následné desetinné třídění odkazuje k způsobu tvoření.
- Odkazy na synonymní výrazy se označují pomocí *viz též*.
- U vybraných výrazů je vysvětlen i jejich původ.
- Zkratky použité ve slovníku:

- m. – maskulinum

⁴⁷ KROUPOVÁ, Libuše, FILIPEC, Josef, ed. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. Vyd. 4. Praha: Academia, 2005. ISBN 80-200-1347-4.

- f. – femininum
- n. – neutrum
- dok. – vid dokonavý
- nedok. – vid nedokonavý
- adj. – adjektivum
- I - interslang

H – Jaroslav Hubáček – O českých slanzích

5.2 SLOVNÍČEK

A

ajznoňák, -a, m., železničář, H, 4.1.1, 4.2.3.1.1; přejímka z německého jazyka (eisen – železářský nebo železný, der Bahnhof – nádraží)

andula, -y, f., nádražní rozhlas, I⁴⁸, 4.1.4, 4.2.3.2.2, viz též blafák, kecafon; v přeneseném významu upovídáná žena

autovůz, -u, m., vůz na přepravu osobních automobilů, 4.1.3, 4.2.3.1.4, viz též autovlak

Á

áčko, -a, n., vůz první třídy, I⁴⁹, 4.1.3, 4.2.3.1.1, viz též jednička

B

bafák, -u, m., vůz řady Baafx, I⁵⁰, 4.1.3, 4.2.3.1.1, viz též bafík, skleník

bafík, -u, m., vůz řady Baafx, 4.1.3, 4.2.3.1.1, viz též bafák, skleník

bageták, -a, m., minibarista, 4.1.1, 4.2.3.1.1, viz též stevard, vlakušák

banán, -u, m., elektrická lokomotiva řady 150, H, I⁵¹, 4.1.2, 4.2.3.2.2, viz též krysa, potkan

barča, -i, f., motorová lokomotiva řady T 748.1 a T 478.2, H, 4.1.2, 4.2.3.2.2, viz též bardotka, berta, zamračená;

bardotka, -y, f., motorová lokomotiva řady T 748.1 a T 478.2, H, 4.1.2, 4.2.3.2.2, viz též barča, berta, zamračená;

bastard, -a, m., elektrická lokomotiva řady 372, 4.1.2, 4.2.3.2.2; slovo nejasného původu

baucuk, -u, m., stavební vůz, H, 4.1.3, 4.2.3.2.1, viz též dělnák; přejímka z německého jazyka složená ze slov bau a der Zug

běčko, -a, n., vůz druhé třídy, I⁵², 4.1.3, 4.2.3.1.1, viz dvojka

bédées, osobní vůz se služebním oddílem řady BDs, 4.1.3, 4.2.3.1.3, viz též bédéesko, služebák

bédéesko, osobní vůz se služebním oddílem řady BDs, 4.1.3, 4.2.3.1.1, viz též bédées, služebák

berta, -y, f., motorová lokomotiva řady T 748.1 a T 478.2, H, 4.1.2, 4.2.3.2.2, viz též barča, bardotka, zamračená

⁴⁸ Sport. slang: letadlo Antonov AN-A

⁴⁹ Hud. slang: tón, struna komorní

⁵⁰ Tramp. slang: nárazový boční vítr

⁵¹ Sport. slang: branka, gól

⁵² Hud. slang: tón

blafák, -u, m., nádražní rozhlas, I⁵³, 4.1.4, 4.2.3.1.1, viz též andula, kecafon
brejlovec, -vce, m., dieslová lokomotiva řady 478.3, H, 4.1.2, 4.2.3.2.2;
bremza, -y, f., brzda, H, 4.1.4, 4.2.3.2.1, viz též šlajfka; přejímka z německého jazyka (die Bremse – brzda)
bremzák, -a, m., brzdář, H, 4.1.1, 4.2.3.1.1
bremzcajk, -u, m., brzdové pákoví, H, 4.1.4, 4.2.3.2.1, viz též táhla; přejímka z německého jazyka
brzda, -y, f., strojvedoucí jezdící pomalu a se zpožděním, I⁵⁴, 4.1.1, 4.2.3.2.2;
bržděnka, -y, f., zpráva o brždění, 4.1.5, 4.2.3.1.2
budík, -u, m., měřicí přístroj, I⁵⁵, 4.1.4, 4.2.3.2.2, viz též měřák;
bumlák, -u, m., manipulační vlak, H, 4.1.3, 4.2.3.1.1, viz též maňas, maník, manipulák, slovo nejasného původu

C

cesták, -u, m., náhrada cestovních výdajů, I⁵⁶, 4.1.5, 4.2.3.1.1
cestouš, -e, m., cestující, 4.1.1, 4.2.3.1.1, viz též kaštan, plyšák, substrát
courák, -u, m., motorový vůz určený pro lokální tratě, I⁵⁷, 4.1.3, 4.2.3.1.1, viz též čugála, logálka, lokálka
cuk, -u, m., vlak, 4.1.3, 4.2.3.2.1; přejímka z německého jazyka (der Zug – vlak)

Č

čédé, České dráhy, 4.1.5, 4.2.3.1.3, viz též čédéčko, modří
čédéčko, -a, n., České dráhy, 4.1.5, 4.2.3.1.1, viz též čédé, modří
černej, adj., revizor, 4.1.1, 4.2.3.2.2, viz též revizák, škodná;
červená čepice, -0, f., výpravčí, 4.1.1, 4.2.3.2.2, viz též červenej, datel, křemenáč, výpravka
červenej, adj., výpravčí, H, 4.1.1, 4.2.3.2.2, viz též červená čepice, datel, křemenáč, výpravka
čuba, -y, f., zarážka na koleji, H, I⁵⁸, 4.1.5, 4.2.3.2.2, viz též klín;
čubař, -e, m., zarážkář při posunu, H, 4.1.1, 4.2.3.1.1
čugála, -y, f., motorový vůz určený pro lokální tratě, 4.1.3, 4.2.3.2.2, viz též courák, logálka, lokálka, slovo nejasného původu

D

datel, -tla, m., výpravčí, H, 4.1.1, 4.2.3.2.2, viz též červená čepice, červenej, křemenáč, výpravka
déesko, -a, n., vůz určený pro posádku vlaku (dříve pro manipulanta s balíkovou poštou), 4.1.3, 4.2.3.1.1, viz též hytlák, služebák

⁵³ Sport. slang: finta na oklamání brankáře při střelbě zblízka

⁵⁴ Tramp. slang: chléb

⁵⁵ Šach.slang: šachové hodiny

⁵⁶ Administrativní slang: náhrada cestovních výdajů; letec. slang: cestující, pasažér

⁵⁷ Div.slang: nevýznamná role rozházená po celé hře

⁵⁸ Div. slang: paruka, záměrně upravená tak, aby vypadala jako rozcuchané vlasy

dělnák, -u, m., stavební vlak, 4.1.3, 4.2.3.1.1, viz též baucuk
diesel (dýzl), -u, m., naftová lokomotiva, H, 4.1.2, 4.2.3.1.2, viz též dieslák, nafták, traktor
dieslák (dýzlák), -u, m., naftová lokomotiva, H, 4.1.2, 4.2.3.1.1, viz též diesel, nafták, traktor
dispečerák, -u, m., dispečerský příkaz, I⁵⁹, 4.1.5, 4.2.3.1.2
doublečuba, -y, f., dvojitá zarážka na koleji, 4.1.5, 4.2.3.1.4, viz též hrábě, podložka
drát, -u, m., trolej, I⁶⁰, 4.1.5, 4.2.3.2.2
dráteník, -a, m., pracovník údržby trakčního vedení, H, 4.1.1, 4.2.3.1.1, viz též ótvečkař, panták, traťák
druhej, adj., průvodčí, 4.1.1, 4.2.3.2.2, viz též průvan, šlapka, štiplístek
dvojka, -y, f., vůz druhé třídy, I⁶¹, 4.1.3, 4.2.3.2.2, viz béčko

E

elefant, -a, m., elektrická jednotka řady 471, 4.1.2, 4.2.3.2.1, viz též ešus, hliník, panták
ergéčko, -a, n., jízda zaměstnance do nebo z místa výkonu služby, 4.1.5, 4.2.3.1.1; rg neboli režijní jízda
eso, -a, n., elektrická lokomotiva řady 362, 363, I⁶², 4.1.2, 4.2.3.2.2, viz též rychlé eso, pomalé eso, slovo nejasného původu
ešus, -u, m., elektrická jednotka řady 471, 4.1.2, 4.2.3.2.2, viz též elefant, hliník, panták

É

écéčko, -a, n., vlak vyšší kvality s označením EC, 4.1.3, 4.2.3.1.1

F

fárplán, -u, m., jízdní řády, H, 4.1.5, 4.2.3.2.1, viz též kurzbuch, noty
fíra, -y, m., strojvedoucí, H, 4.1.1, 4.2.3.2.1, viz též kočí, mašinfíra
flamendr, -u, m., noční vlak, který jede obvykle jako poslední, 4.1.3, 4.2.3.2.2, viz též flamendrák, nočka, půlnočka
flamendrák, -u, m., noční vlak, který jede obvykle jako poslední, H, 4.1.3, 4.2.3.1.1, viz též flamendr, nočka, půlnočka

G

generál, -a, m., bezpečnostní tlačítko na zastavení všech vlaků v okolí jedné stanice v případě hrozící nehody (ovládá jej výpravčí), I⁶³, 4.1.4, 4.2.3.2.2, viz též nouzák, stopka
glajza, -y, f., kolej, 4.1.5, 4.2.3.2.2, viz též lajna, šína, slovo nejasného původu

H

hákop, -a, m., hlavní kontrolor osobní přepravy, 4.1.1, 4.2.3.1.3, viz též hákopák, kopák
hákopák, -a, m., hlavní kontrolor osobní přepravy, 4.1.1, 4.2.3.1.1, viz též hákop, kopák
hávě, hlavní vypínač elektrické lokomotivy jednosměrné, 4.1.4, 4.2.3.1.3, viz též hávéčko

⁵⁹ Dopr. slang: telefon zvláštní služební sítě městské dopravy

⁶⁰ Zedn. Slang: kovový omítník

⁶¹ Motor. Slang: druhý rychlostní stupeň

⁶² Hud. slang: nástrčka na trubku; sport. spojení dvou zatáček opačného směru na sáňkařské dráze nebo první podání soupeřem nevrácené do hry

⁶³ Div. slang: generální zkouška, generálka

hávěčko, -a, n., hlavní vypínač elektrické lokomotivy jednosměrné, 4.1.4, 4.2.3.1.1, viz též HV

hlavní koridor, -u, m., vlak jedoucí z nebo do Prahy, 4.1.3, 4.2.3.2.2, viz též Pražák

hliník, -u, m., elektrická jednotka řady 471, 4.1.2, 4.2.3.2.2, viz též elefant, ešus, panták

hospoda, -y, f., jídelní vůz, H, 4.1.3, 4.2.3.2.2, viz též jídelák, jídelňák

hrábě, -í, f., dvojitá zarážka na koleji, H, 4.1.5, 4.2.3.2.2, viz též doublečuba, podložka

hytlák¹, -u, m., vůz pro přepravu zásilek větších rozměrů, 4.1.3, 4.2.3.2.2, viz též paklák

hytlák², -u, m., vůz určený pro posádku vlaku (dříve pro manipulanta s balíkovou poštou), H, 4.1.3, 4.2.3.2.2, viz též déesko, služebák

Í

ícéčko, -a, n., vlak vyšší kvality s označením IC, 4.1.3, 4.2.3.1.1

J

jednička, -y, f., vůz první třídy, I⁶⁴, 4.1.3, 4.3.2.2.2, viz též áčko

jídelák, -u, m., jídelní vůz, 4.1.3, 4.2.3.1.2, viz též jídelňák, hospoda

jídelňák, -u, m., jídelní vůz, H, 4.1.3, 4.2.3.1.2, viz též jídelák, hospoda

K

kapotová, adj., motorová lokomotiva s věžovou kabinou pro strojvedoucí, 4.1.2, 4.2.3.2.2, viz též věžák

karlík, -a, m., nízké návěstidlo postavené přímo u koleje, 4.1.5, 4.2.3.2.2, viz též trpaslíč
návěstidlo, trpaslík

kasírka, -y, f., přenosná osobní pokladna průvodčích a revizorů, 4.1.4, 4.2.3.1.1, viz též POP, popka

kaštan, -u, m., cestující, 4.1.1, 4.2.3.2.2, viz též cestouš, plyšák, substrát

kecafon, -u, m., nádražní rozhlas, H, 4.1.4, 4.2.3.1.4, viz též andula, blafák

klacek, -cku, m., návěstidlo, H, I⁶⁵, 4.1.4, 4.2.3.2.2, viz též šajba

klín, -u, m., zarážka na koleji, I⁶⁶, 4.1.5, 4.2.3.2.2, viz též čuba

kocour, -a, m., motorová lokomotiva pro nákladní vlaky řady 742, 4.1.2, 4.2.3.2.2

kočár, -u, m., vagón, H, 4.1.3, 4.2.3.2.2

kočí, -ho, m., strojvedoucí, I⁶⁷, 4.1.1, 4.2.3.2.2, viz též fíra, mašinfíra

kolotúk, -a, m., vozmistr, H, 4.1.1, 4.2.3.1.4, viz též vozák

komando, -a, n., přiděl služby vlakových cest, H, I⁶⁸, 4.1.5, 4.2.3.2.2

konce, -ů, m., koncová návěst, 4.1.4, 4.2.3.2.2, viz též koncovka

koncovka, -y, f., koncová návěst, I⁶⁹, 4.1.4, 4.2.3.1.2, viz též konce

kopák, -a, m., hlavní kontrolor osobní přepravy, I⁷⁰, 4.1.1, 4.2.3.1.1. viz též hákop,
hákopák

krysa, -y, f., elektrická lokomotiva řady 150, 4.1.2, 4.2.3.2.2, viz též banán, potkan

⁶⁴ Motor. slang: první rychlostní stupeň

⁶⁵ Sport. slang (jezdec.): 1. kavaleta (úzká nízká jednoduchá překážka v podobě bariéry používaná při výcviku), 2. bariéra, zábradlí označující závodní dostihovou dráhu

⁶⁶ Mysl. slang: ocas bažanta

⁶⁷ Ryb. slang: umělá muška Coachman

⁶⁸ Věžeň. slang: zaměstnání vězňů

⁶⁹ Sport. slang: závěrečná fáze útoku (např. hokej)

⁷⁰ Hud. slang: velký buben

křemenáč, -e, m., výpravčí, 4.1.1, 4.2.3.2.2, viz též červená čepice, červenej, datel, plácačka, výpravka
kupla, -y, f., tažný hák, H, 4.1.4, 4.2.3.2.2, viz též spřáhlo, šroubovka, slovo nejasného původu
kurzbuch, -u, m., jízdní řád, 4.1.5, 4.2.3.2.1, viz též fárplán, noty, přejímka z německého jazyka

L

lajna, -y, f., kolej, l⁷¹, 4.1.5, 4.2.3.2.2, viz též glajza, šína
lego, -a, n., motorová lokomotiva řady 704, l⁷², 4.1.2, 4.2.3.2.2, viz též malé lego
lepený, adj., vůz označený nálepkou vadného vozu, 4.1.3, 4.2.3.2.2, viz též správka
letadlo, -a, n., velkoprostorový vůz, 4.1.3, 4.2.3.2.2, viz též velkoprostor, velkoprostorák
logálka, -y, f., motorový vůz určený pro lokální tratě, H, 4.1.3., 4.2.3.1.1, viz též courák, čugála, lokálka
lokálka, -y, f., motorový vůz určený pro lokální tratě, 4.1.3, 4.2.3.1.1, viz též courák, čugála, logálka
lokotraktor, -u, m., lokomotiva určená pro manipulační vlaky a těžký posun, H, 4.1.2, 4.2.3.1.4, viz též manipulák, posunka, posunovačka
loudák, -u, m., vlak s dlouhou jízdní dobou, 4.1.3, 4.2.3.1.1
lůžkáč, -e, m., lůžkový vůz, 4.1.3, 4.2.3.1.2, viz též spacák

M

malé lego, -a, n., motorová lokomotiva řady 704, 4.1.2, 4.2.3.2.2, viz též lego
mañas, -u, m., manipulační vlak, l⁷³, 4.1.3, 4.2.3.1.2, viz též bumlák, maník, manipulák
maník, -u, m., manipulační vlak, 4.1.3, 4.2.3.1.2, viz též bumlák, mañas, manipulák
manipulák¹, -u, m., lokomotiva určená pro manipulační vlaky a těžký posun, 4.1.2, 4.2.3.1.1, viz též lokotraktor, posunka, posunovačka
manipulák², -u, m., manipulační vlak, l⁷⁴, 4.1.3, 4.2.3.1.2, viz též bumlák, maník, mañas
mašinfíra, -y, f., strojvedoucí, H, 4.1.1, 4.2.3.2.1, viz též fíra, kočí, přejímka z německého jazyka
měřák, -u, m., měřicí přístroj, H, l, 4.1.4, 4.2.3.1.2, viz též budík
mimořádka, -y, f., mimořádná událost, 4.1.5, 4.2.3.1.2
modrý, adj., České dráhy, 4.1.5, 4.2.3.2.2, viz též čedé, čedéčko

N

nafták, -a., m., naftová lokomotiva, H, 4.1.2, 4.2.3.1.2 viz též diesel, dieslák, traktor
nízkostěňák, -u, m., nízkostěnný vůz pro sypké hmoty, 4.1.3, 4.2.3.1.2, viz též sypák
nočka, -y, f., noční vlak, který jede obvykle jako poslední, 4.1.3, 4.2.3.1.2, viz též flamendr, flamendrák, půlnočka
noty, -0, f., jízdní řády, H, 4.1.5, 4.2.3.2.2., viz též fárplán, kurzbuch
nouzák, -u, m., bezpečnostní tlačítko na zastavení všech vlaků v okolí jedné stanice v případě hrozící nehody (ovládá jej výpravčí), H, l⁷⁵, 4.1.4, 4.2.3.1.1., viz též generál, stopka

⁷¹ Sport. slang: čára na hřišti

⁷² Sport. slang: povel kormidelníka znamenající pohov

⁷³ Sport. slang: maňásek (lodka)

⁷⁴ Dopr. slang: manipulační jízda

⁷⁵ Letec. slang: nouzové přistání

O

osobák, -u, m., osobní vlak, H, I⁷⁶, 4.1.3, 4.2.3.1.2

Ó

ótevečkář, -e, m., pracovník údržby trakčního vedení, 4.1.1, 4.2.3.1.1, viz též dráteník, panták, traťák; OTV – zkratka pro opravu trakčního vedení

P

paklák, -u, m., vůz pro přepravu zásilek větších rozměrů, H, 4.1.3, 4.2.3.1.1, viz též hytlák
panták¹, -u, m., elektrická článková souprava E475 nebo S 388.0, H, 4.1.2, 4.2.3.1.1, viz též žabák, žabotlam

panták², -u, m., elektrická jednotka řady E 471, 4.1.2, 4.2.3.1.1, viz též elefant, ešus, hliník
panták³, -a, m., pracovník údržby trakčního vedení, 4.1.1, 4.2.3.1.1, viz též dráteník, ótevečkář, traťák

plyšák, -a, m., cestující, 4.1.1, 4.2.3.2.2, viz též cestouš, kaštan, substrát

podložka, -y, f., dvojitá zarážka, I⁷⁷, 4.1.5, 4.2.3.1.1, viz též doublečuba, hrábě

pomalé eso, -a, n., elektrická lokomotiva řady 363, 4.1.2, 4.2.3.2.2, viz též eso

POP, přenosná osobní pokladna průvodčích a revizorů, 4.1.4, 4.2.3.1.3, viz též kasírka, popka

popka, -y, f., přenosná osobní pokladna průvodčích a revizorů, 4.1.4, 4.2.3.1.1, viz též kasírka, POP

posunka, -y, f., lokomotiva určená pro manipulační vlaky a těžký posun, H, 4.1.2, 4.2.3.1.1, viz též lokotraktor, manipulák, posunovačka

posunovačka, -y, f., lokomotiva určená pro manipulační vlaky a těžký posun, H, 4.1.2, 4.2.3.1.1, viz též lokotraktor, manipulák, posunka

potkan, -a, m., elektrická lokomotiva řady 150, H, 4.1.2, 4.2.3.2.2, viz též banán, krysa

pražák, -a, m., vlak jedoucí z nebo do Prahy, 4.1.3, 4.2.3.1.1, viz též hlavní koridor

průvan, -u, m., průvodčí, 4.1.1, 4.2.3.2.2, viz též druhej, šlapka, štiplístek

první, adj., vlakvedoucí, 4.1.1, 4.2.3.2.2, viz též šéf, vlakoš

psychotest, -u, m., psychologický test, požadovaný u některých funkcí, I, 4.1.5, 4.2.3.1.4

půlnočka, -y, f., noční vlak, který jede obvykle jako poslední, 4.1.3, 4.2.3.1.1, viz též flamendr, flamendrák, nočka

R

revizák, -a, m., revizor, H, 4.1.1, 4.2.3.1.1, viz též černej, škodná

režijka, -y, f., volná jízdenka pro zaměstnance a jejich rodinné příslušníky, 4.1.5, 4.2.3.1.1

rychlé eso, -a, n., elektrická lokomotiva řady 362, 363, 4.1.2, 4.2.3.2.2, viz též eso

S

skleník, -u, m., vůz řady Baafx, I⁷⁸, 4.1.3, 4.2.3.1.1, viz též bafák, bafík

služebák¹, -u, m., osobní vůz se služebním oddílem řady BDs, 4.1.3, 4.2.3.1.1, viz též bédées, bédéesko

⁷⁶ Sport. slang: osobní rekord

⁷⁷ Tech. slang: posuvné měřítko (též šuplera)

⁷⁸ Dopr. slang: trolejbus Tatra T 401

služebák², -u, m., vůz určený pro posádku vlaku (dříve pro manipulanta s balíkovou poštou), 4.1.3, 4.2.3.1.1, viz též déesko, hytlák
spacák, -u, m., lůžkový vůz, H, I⁷⁹, 4.1.3, 4.2.3.1.1, viz též lůžkáč
správka, -y, f., vůz označený nálepkou vadného vozu, H, 4.1.3, 4.2.3.1.1, viz též lepený
spřáhlo, -a, n., tažný hák, 4.1.4, 4.2.3.1.1, viz též kuple, šroubovka
stevard, -a, m., minibarista, I, 4.1.1, 4.2.3.2.2, viz též bageťák, vlakušák
stopka, -y, f., bezpečnostní tlačítko na zastavení všech vlaků v okolí jedné stanice v případě hrozící nehody (ovládá jej výpravčí), I⁸⁰, 4.1.4, 4.2.3.1.1, viz též generál, nouzák
stroják, -a, m., strojmistr, 4.1.1, 4.2.3.1.1
substrát, -u, m., cestující, 4.1.1, 4.2.3.2.2, viz též cestouš, kaštan, plyšák
sypák, -u, m., nízkostěnný vůz pro sypké hmoty, H, 4.1.3, 4.2.3.1.1, viz též nízkostěňák

Š

šajba, -y, f., návěstidlo, H, 4.1.5, 4.2.3.2.1, viz též klacek, přejímka z německého jazyka (die Scheibe – kotouč)
šéf, -a, m., vlakvedoucí, 4.1.1, 4.2.3.2.2, viz též první, vlakoš
šína, -y, f., kolej, 4.1.5, 4.2.3.2.1, viz též glajza, lajna; přejímka z němčiny (železná tyč)
škodná, adj., revizor, 4.1.1, 4.2.3.2.2, viz též černej, revizák
šlajfka, -y, f., brzda, H, I⁸¹, 4.1.4, 4.2.3.2.1, viz též brzda/Schliefen, schleifen
šlapka, -y, f., průvodčí, 4.1.1, 4.2.3.2.2, viz též druhej, průvan, štiplístek
šroubovka, -y, f., tažný hák, 4.1.4, 4.2.3.1.1, viz též kuple, spřáhlo
štiplístek, -a, m., průvodčí, H, 4.1.1, 4.2.3.1.4, viz též druhej, průvan, šlapka

T

táhlo, -a, n., brzdové pákoví, 4.1.4, 4.2.3.2.2, viz též brzdcajk
traktor, -u, m., naftová lokomotiva, H, 4.1.2, 4.2.3.2.2, viz též diesel, dieselák, nafták
tramvaj, -e, f., elektrická lokomotiva, 4.1.2, 4.2.3.2.2
traťák, -a, m., pracovník údržby trakčního vedení, H, 4.1.1, 4.2.3.1.1, viz též dráteník, ótévečkář, panták
trpasličí návěstidlo, -a, n., nízké návěstidlo postavené přímo u koleje, 4.1.5, 4.2.3.2.2, viz též karlík, trpaslík
trpaslík, -a, m., nízké návěstidlo postavené přímo u koleje, H, 4.1.5, 4.2.3.2.2, viz též karlík, trpasličí návěstidlo
turnusák, -a, m., zaměstnanec s nepravidelnou pracovní dobou sloužící podle předem daného rozpisu směn, H, 4.1.1, 4.2.3.1.1

V

veksl, -u, m., výhybka, H, I⁸², 4.1.5; 4.2.3.2.1, pochází z německého slova Wechsel
vekslák, -a, m., výhybkář, H, 4.1.1, 4.2.3.1.1, viz vekslař; pochází z německého slova Wechsel

⁷⁹ Sport. slang: spací pytel

⁸⁰ Hud. slang: nečekaná, překvapivá pauza

⁸¹ Řem. slang: 1. vykružovací pila, 2. bruska

⁸² Mysl. slang: stezka, pěšinka pravidelně používaná zvěří

vekslař, -e, m., výhybkář, H, 4.1.1, 4.2.3.1.1, viz vekslák; pochází z německého slova Wechsel

velkoprostor, -u, m., velkoprostorový vůz, 4.1.3, 4.2.3.1.2, viz též letadlo, velkoprostorák

velkoprostorák, -u, m., velkoprostorový vůz, 4.1.3, 4.2.3.1.2, viz též letadlo, velkoprostor

věžák, -u, m., motorová lokomotiva s věžovou kabinou pro strojvedoucí, H, 4.1.2, 4.2.3.1.1, viz též kapotová

vlakoš, -e, m., vlakvedoucí, 4.1.1, 4.2.3.1.1, viz též první, šéf

vlakušák, -a, m., minibarista, 4.1.1, 4.2.3.1.1, viz též bageťák, stevard

vozák, -a, m., vozmistr, H, I⁸³, 4.1.1, 4.2.3.1.1, viz též koloťuk

vypadnout, dok., vykolejit, H, 4.1.5, 4.2.3.2.2, viz též vysypat to

výpravka, -y, f., výpravčí, 4.1.1, 4.2.3.1.1, viz též červená čepice, červenej, datel, křemenáč

vysypat to, dok., vykolejit, 4.1.5, 4.2.3.2.2, viz též vypadnout

Z

zabezpečovák, -a, m., zabezpečovací technik, H, 4.1.1, 4.2.3.1.2

zadržat, dok., způsobit zpoždění, 4.1.5, 4.2.3.2.2

zamračená, adj., motorová lokomotiva řady T 748.1 a T 478.2, H, 4.1.2, 4.2.3.2.2, viz též Barča, Bardotka, Berta

Ž

žabák, -a, m., elektrická článková souprava E475 nebo S.388.0, I⁸⁴, 4.1.2, 4.2.3.2.2, viz též panták, žabotlam

žabotlam, -u, m., elektrická článková souprava E475 nebo S.388.0, 4.1.2, 4.2.3.1.4, viz též panták, žabák

⁸³ Sport. slang: (jezdec.): nevhledný dostihový kůň

⁸⁴ Stav. slang: nehodnotný kámen, sport. skok ze dřepu do dřepu

6 ZÁVĚR

Tématem mé práce byly změny v současném železničářském sociolektu. Za primární cíl jsem zvolila shromáždění jazykového výraziva z prostředí železnice a jeho následná analýza. Železničářský sociolekt má rozsáhlou historickou tradici a jedná se o aktuální téma. Z toho důvodu se jím ve svých dílech zabývalo mnoho lingvistů. Proto jsem si ve své práci kladla za cíl komparaci mého nasbíraného materiálu s odbornou prací Jaroslava Hubáčka a pokusila jsem se postihnout, zda v této problematice proběhly nějaké změny. Dílčí cíl tvořil také vypracovaný slovník ze získaných hesel.

Jedním ze stěžejních cílů mé bakalářské práce bylo srovnat sesbírané výrazy s výrazy, které v knize *O českých slanzích a Malý slovník českých slangů* zpracoval Jaroslav Hubáček.

K získání sociolektických výrazů jsem využila metody dotazníkové. Po prostudování odborné literatury jsem na základě díla Jaroslava Hubáčka sestavila dotazník a inspirovala se jeho členěním podle sémantických skupin. O vyplnění dotazníku jsem požádala zaměstnance Českých drah, a.s., mezi kterými se objevili průvodčí, strojvedoucí, dispečeri, výpravčí nebo kontrolori osobní přepravy, ale také i železničářské nadšence v zájmových skupinách. Dotazník vyplnilo 42 respondentů, z nichž převážnou část (71,4 %) tvořili muži. Sběr dat probíhal od ledna do března roku 2020. Pomocí dotazníkové metody jsem sesbírala celkem 180 sociolektů z železničářského prostředí a z toho 62 jich bylo zaznamenáno a popsáno Jaroslavem Hubáčkem ve jeho výše zmiňovaných pracích.

Další metodou, kterou jsem ve své práci využila, byla metoda studijní. Pomocí této metody jsem mohla s oporou o odbornou literaturu vymezit základní termíny týkající se této problematiky. Pro teoretickou část jsem využívala díla *Současná česká stylistika* od Marie Čechové, *O českých slanzích*, *Onomaziologické postupy ve slovní zásobě slangů* od Jaroslava Hubáčka a další.

Pro zpracování praktické části jsem zvolila dílo *O českých slanzích, Malý slovník českých slangů a Výběrový slovník českých slangů* od Jaroslava Hubáčka. Tyto zdroje sloužily také jako podklad pro komparaci současného sběru a zjištění stavu současné podoby porovnání s Hubáčkem.

Sociolektické výrazivo jsem analyzovala z těchto hledisek: slovnědruhá platnost, frekvence jednoslovných a víceslovných výrazů, zařazení do sémantické skupiny a způsob tvoření. Jak jsem předpokládala, nejfrekventovanějším slovním druhem u výrazů z železničářského prostředí byla substantiva. Zajímavé je, že jsem získala i adjektivní pojmenování, která jsou tvořena substantivizovanými adjektivy, jako například *modrý, první, červenej, zamračená* či *škodná*. S ohledem na frekvenci jednoslovných a víceslovných pojmenování, zcela jasně převažují pojmenování jednoslovná (*budík, šína, štiplístek*), víceslovná pojmenování jsem zaznamenala jen v několika případech, např. *červená čepice, malé lego a hlavní koridor*.

Výrazy jsem rozdělila do skupin podle názvů osob, názvů lokomotiv, názvů ostatních vozů a strojů, názvů nástrojů, přístrojů, pomůcek a zařízení a názvů ostatních. Z celkového počtu 181 výrazů jich nejvíce obsahuje skupina názvy ostatních strojů a vozů (50 výrazů, *bafák, baucuk, hytlák, dvojka*), následuje skupina názvy osob (43 výrazů, *průvan, ótevečkář, bageťák, panták*), skupina názvy lokomotiv (33 výrazů, *banán, potkan, ešus, zamračená*), skupina názvy ostatní (31 výrazů, *šajba, dispečerák, bržděnka, režijka*) a nejméně naopak skupina názvy nástrojů, přístrojů, pomůcek a zařízení (23 výrazů, *klacek, trpaslík, popka, šajba*).

Po analýze způsobu tvoření výrazů z železničářského prostředí je zřejmé, že značná část výrazů je tvořena transformačním postupem je tvoření slov pomocí derivace sufixální (64 výrazů). Nejčastějším sufixem je přípona -ák (*ajznboňák, bageťák*) a nejvíce se uplatňuje v sémantické skupině názvy osob. Následně se uplatňuje postup zkracování (5 výrazů, *popka, hákop*), univerbizace (19 výrazů, *dispečerák, jídelňák*) a kompozice (8 výrazů *lokotraktor, štiplístek*). Nejčastěji jsou sociolektismy tvořeny transpozičním postupem přenesení významu. Uplatňuje se postup metaforizace (*křemenáč, datel, čuba*) i metonymizace (*jednička, dvojka, hospoda*) a v jednom případě i synekdocha (*červená čepice*).

Jestliže vycházím z předpokladu, že výsledkem sběru sociolektických pojmenování bude stabilní jádro, které se nebude měnit, je nutno tuto hypotézu vyvrátit. Z tohoto výsledku je patrné, že v porovnání s Hubáčkovou prací je tvoří mnou sesbírané výrazy shodu ze 34 %. Toto zjištění může být relativní, vzhledem k tomu, že značná část respondentů měla praxi do dvou let, tzn. že se s uvedeným výrazem nesešla. Vzhledem

k tomu, že prostředí železnice je velice živé a proměnlivé, probíhají zde neustálé změny nejen v technickém vývoji, je zřejmé, že se tyto změny promítnou i do lexikologické vrstvy tohoto prostředí. Jiným důvodem může být také různorodost profesí na tomto pracovišti. Výrazy, které tvoří stabilní jádro sociolektu, jsem získala vlastním sběrem a zároveň je Jaroslav Hubáček zaznamenal ve svém díle, jsou například *veksl*, *traktor*, *sypák*, *hytlák*, *bremza*. Novými výrazy jsou *bageták*, *vlakoš*, *plyšák*, *nočka*, *velkoprostor*.

Předpoklad, že v získaném materiálu díky opoře o Hubáčkovu práci budou četné zkratky a zkratková slova, můžu částečně potvrdit. Z celkových 180 výrazů je 5 zkratek (*bédées*, *čédé*, *hákop*, *hávées*, *POP*) a 15 zkratkových slov. Pro tyto výrazy je zkratka základní motivující slovo doplněné o derivaci sufixální. Nejfrekventovanější je sufix *-čko* (*áčko*, *béčko*, *čédéčko*, *écéčko*, *ícéčko*, *hávéčko*), dále sufix *-sko* (*bédéesko*, *déesko*) a další výrazy (*bafák*, *bafík*, *hákopák*, *kopák*, *ótevečkář*, *popka*). Očekávala jsem, že ve srovnání s Hubáčkovými díly získám svým sběrem více zkratek a zkratkových slov.

Předpoklad, že s ohledem na to, že sociolektismy fungují v otevřeném prostředí a že jejich uživateli jsou příslušníci různých profesí, se bude vyskytovat větší množství výrazů interslangových, se podle mého očekávání potvrdil. Z celkových 180 výrazů jich je 37 interslangových. Objevují se zde výrazy ze sportovního (*spacák* – žel. slang lůžkový vůz, sport. slang spací pytel), divadelního (*generál* – žel. slang bezpečnostní tlačítko na zastavení všech vlaků v okolí jedné stanice v případě hrozící nehody bezpečnostní tlačítko; div. slang generální zkouška), dopravního (*manipulák* – žel. slang manipulační vlak, dopr. slang manipulační jízda), stavebního (*žabák* – žel. slang elektrická článková souprava E475 nebo S.388.0, stav. slang nehodnotný kámen) řemeslnického (*šlajfka* – žel. slang brzda, řemesl. slang bruska), hudebního (*kopák* – žel. slang hlavní kontrolor osobní přepravy hud. slang velký buben), mysliveckého (*veksl* – žel. slang, mysl. slang pěšinka pravidelně používaná zvěří), rybářského (*kočí* – žel. slang strojvedoucí, rybář. slang umělá muška Coachman), technického (*podložka* – žel. slang dvojitá zarážka, tech. slang posuvné měřítko), vězeňského (*komando* – žel. slang přiděl služby vlakových čet, vězeň. slang zaměstnání vězňů), motoristického (*jednička* – žel. slang vůz první třídy, motor. slang první rychlostní stupeň), zednického (*drát* – žel. slang trolej, zedn. slang kovový omítník), šachového (*budík* – žel. slang měřicí přístroj, šach. slang šachové hodiny) a trampského (*brzda* - strojvedoucí jezdící pomalu a se zpožděním, tramp. slang chléb) slangu.

Pokusila jsem se co nejpřesněji sestavit slovníček sociolektických pojmů z železničářského prostředí. Uvědomuji si, že bakalářská práce s ohledem na velikost zkoumaného vzorku sociolektismů představuje pouze sondu do daného prostředí a že představuje pouze první pokus o popis daného sociolektu. Vzhledem k tomu, že železničářské prostředí je velmi živé a profese na tomto pracovišti jsou různorodé, se proměnlivost sociolektu potvrdila. Jestliže budu mít ještě někdy možnost se znovu zabývat touto problematikou, rozhodně by stálo za to ji rozšířit a aktualizovat vzhledem k proměnlivosti sociolektu.

7 SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY

ČECHOVÁ, Marie. *Současná česká stylistika*. Praha: ISV, 2003. Jazykověda (Institut sociálních vztahů). ISBN 80-86642-00-3.

DUBNIČKOVÁ, Tereza. *Sociolekt v prostředí Divadla J. K. Tyla*. Západočeská univerzita v Plzni, 2015.

HUBÁČEK, Jaroslav, Eva JANDOVÁ a Jana SVOBODOVÁ. *Čeština pro učitele*. Vyd. 3. Opava: Vademecum Bohemiae, 2002. ISBN 978-80-86041-37-7.

HUBÁČEK, Jaroslav. *Malý slovník českých slangů*. Ostrava: Profil, 1988. ISBN 48-010-88.

HUBÁČEK, Jaroslav. *O českých slanzích*. 2., dopln. a přeprac. vyd. Ostrava: Profil, 1981.

HUBÁČEK, Jaroslav. *Onomaziologické postupy ve slovní zásobě slangů*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1971.

HUBÁČEK, Jaroslav. *Výběrový slovník českých slangů*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2003. ISBN 80-7042-629-2.

HUBÁČEK, Jaroslav. *Železničářský slang*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1974.

KROUPOVÁ, Libuše, FILIPEC, Josef, ed. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. Vyd. 4. Praha: Academia, 2005. ISBN 80-200-1347-4.

POHL, Rudolf a Pavel MOŠŤÁK. *Osudový vlak: [150. výročí příjezdu prvního vlaku do Prahy: malá encyklopedie železniční dopravy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku: koleje do 21. století]*. Praha: T95, 1995.

Slang a argot: sborník přednášek z 8. konference o slangu a argotu konané v Plzni ve dnech 26.-27. února 2008. V Plzni: Pedagogická fakulta ZČU, 2008. ISBN 978-80-7043-764-3.

Elektronické zdroje

<https://plzen.rozhlas.cz/hlas-z-nadrazi-komu-patri-6714716>

<https://www.fce.vutbr.cz/zel/svoboda.r/zabava/slang.htm>

<https://ssjc.ujc.cas.cz/>

<https://www.czechency.org>

8 SUMMARY

The bachelor thesis deals with changes of the present sociolect in a rail environment. It is divided into two parts, which is theoretical and practical. In the theoretical part the author introduces the stratification of a national language and explains important terms such as sociolect or slang. In the practical part, the author used a questionnaire method and created a vocabulary of words with sociolect in the rail environment. Collected terms were analysed after. At the end, the outcome is a dictionary with sociolects and their changes as compared with work of famous Czech linguist Jaroslav Hubáček.

9 PŘÍLOHA

9.1 DOTAZNÍK – ZMĚNY V SOUČASNÉM ŽELEZNIČÁŘSKÉM SOCIOLEKTU

Pohlaví:
Funkce:
Doba praxe:

Jak jinak nazýváte tyto výrazy:

1. Názvy osob

Hlavní kontrolor osobní přepravy:

Vlakvedoucí:

Průvodčí:

Strojvedoucí:

Strojvedoucí jezdící pomalu a se zpožděním:

Výpravčí:

Revizor:

Cestující:

Zarážkář při posunu:

Železničář:

Výhybkář:

Vozmistr:

Strojmistr:

Pracovník údržby trakčního vedení:

Zaměstnanec s nepravidelnou pracovní dobou sloužící podle předem daného rozpisu směn:

Zabezpečovací technik:

Minibarista:

2. Názvy prostředků

a. Názvy lokomotiv

Elektrická lokomotiva řady 150:

Motorová lokomotiva řady 749 a 751:

Elektrická lokomotiva řady 362:

Elektrická lokomotiva řady 363:

Elektrická lokomotiva řady 372:

Motorová lokomotiva řady 704:

Naftová lokomotiva:

Elektrická lokomotiva řady 162,162:

Lokomotiva určená pro manipulační vlaky a těžký posun:

Motorová lokomotiva pro nákladní vlaky:

Motorová lokomotiva s věžovou kabinou pro strojvedoucí:

Motorový vůz určený pro lokální tratě:

Elektrická článková souprava E475 nebo S.388.0:

Elektrická jednotka řady 471:

Vůz řady 814 a 914:

b. Názvy ostatních strojů a vozů

Vůz pro přepravu zásilek větších rozměrů:
Nízkostěnný vůz pro sypké hmoty:
Vůz určený pro posádku vlaku (dříve pro manipulanta s balíkovou poštou):
Vůz řady Baafx:
Velkoprostorový vůz:
Stavební vlak:
Vlak s dlouhou jízdní dobou:
Osobní vůz se služebním oddílem řady BDs:
Vlak:
Vagón:
Manipulační nákladní vlak:
Vůz 1. třídy:
Vůz 2. třídy:
Vlak vyšší kvality s označením EC:
Vlak vyšší kvality s označením IC:
Noční vlak, který jede obvykle jako poslední:
Jídelní vůz:
Osobní vůz:
Motorový vůz:
Lůžkový vůz:
Vůz na přepravu osobních automobilů:
Motorový osobní vůz jezdící na lokální, regionální trati:
Vůz označený nálepkou vadného vozu:
Vlak jedoucí z nebo do Prahy:

c. Názvy nástrojů, přístrojů, pomůcek a zařízení

Hlavní vypínač elektrické lokomotivy jednosměrné:
Koncová návěst:
Nádražní rozhlas:
Brzdové pákoví:
Měřicí přístroj:
Tažný hák:
Bezpečnostní tlačítko na zastavení všech vlaků v okolí jedné stanice v případě hrozící nehody (ovládá jej výpravčí):

3. Názvy ostatní

Kolej:
Zarážka na koleji:
Dvojitá zarážka:
Nízké návěstidlo postavené přímo u koleje:
Návěstidlo:
Výhybka:
Nádražní rozhlas:
Jízdní řády:
Přenosná osobní pokladna průvodčích a revizorů:
Trolej:

České dráhy:

Náhrada cestovních výdajů:

Příděl služby vlakových čt:

Psychologický test, požadovaný u některých funkcí:

Volná jízdenka pro zaměstnance a jejich rodinné příslušníky:

Mimořádná událost:

Jízda zaměstnance do nebo z místa výkonu služby: